

Beeld en geluid in informatieve televisieprogramma's

Analyse van een journaalitem

Sjef Klinkenberg en Willem Spee

1. Inleiding

Het journaalfragment dat wij zullen bespreken is een alledaags stukje televisie.¹ Dageelijks kijkt een groot deel van het televisiepubliek naar het journaal om geïnformeerd te worden over het wereldnieuws. Dit 'ritueel' - dat woord gebruiken wij hier niet toevallig - neemt een dominante plaats in in de informatievoorziening van de meeste mensen. De dominantie blijkt uit kijk- en luisteronderzoek: gemiddeld kijken 5.000.000 mensen per dag naar een journaaluitzending. Het journaal wordt gezien als een onmisbare nieuwsbron. De vanzelfsprekendheid blijkt uit het onderzoeksgegeven dat het journaal over het algemeen gezien wordt als een betrouwbare objectieve afspiegeling van wat er in de wereld aan de hand is.²

Het feit dat zoveel mensen zoveel waarde hechten aan het journaal als nieuwsbron maakt het interessant eens nauwkeuriger te kijken naar de manier waarop het journaal nieuws 'maakt'. Het journaal is immers van het begin tot het eind maakwerk; voortdurend moeten er beslissingen genomen worden: welke onderwerpen nemen we, welk beeld- en geluidsmateriaal, wat wordt de volgorde van de onderwerpen, welke tekst krijgt de nieuwslezer, enzovoorts.

Vanuit ons taalvaardigheidsperspectief willen we het journaal behandelen als een audio-visuele tekst. Een dergelijk uitgangspunt maakt het mogelijk een analyse te maken van de manier waarop informatie in beeld en geluid wordt opgebouwd en overgedragen. In onze analyse onderscheiden we twee, aan de semiotiek ontleende, niveaus:

1. de *denotatieve analyse*; hier staan vragen centraal over wat er precies te zien en te horen is en hoe beeld en geluid zich tot elkaar verhouden.
 2. de *connotatieve analyse*; hier staan vragen centraal over de individuele en sociale betekenisgeving van de beeld- en geluids-informatie.
- In het nu volgende willen we enkele elementen uit onze analyse behandelen en vervolgens toepassen op het vertoonde journaalfragment.

2. De denotatieve analyse

Analyseren wat er precies te horen en te zien is in een audio-visuele tekst is een complexe zaak: beeld- en geluidssignalen moeten zowel op hun afzonderlijke

betekenis bekeken worden als op hun bijdrage aan de totale betekenis van de audio-visuele tekst. De Duitse mediakundige Wember (1976) heeft onderzoek gedaan naar beeld- en geluidssignalen en de verhouding daartussen in een aantal documentaire en nieuwsuitzendingen over Noord-Ierland. Uit een nauwkeurige analyse van de programma's bleek dat er in het beeldmateriaal een sterke voorkeur was voor *beweging* in het beeld: de shots waren langer naarmate er meer beweging te zien was (meestal in de vorm van rijdende tanks, patrouillerende soldaten, vechtende burgers) en dat dergelijke shots in de meerderheid waren. Wember verklaart dit uit de hoge aantrekkingskracht van het bewegende: vanuit een natuurlijke reflex om aandacht te besteden aan iets dat beweegt (de zogenaamde *oriënterende reflex*) wordt beweging ervaren als aangename "Augenkitzel", oogstreling. Het probleem met deze beelden is dat er wel iets gebeurt, maar dat de informatieve waarde ervan gering is. Verder constateerde Wember een sterke aandacht voor het bijzondere, het shockerende: een kind met een geweer, een explosie geven veel "Augenkitzel".

Tegenover de geringe informatieve waarde van het beeld staat de hoge informatieve waarde van de - *verbale* - geluidssignalen: de informatie die over een onderwerp gegeven wordt, zit bijna in zijn geheel in de tekst van de nieuwslezer, eventueel aangevuld met teksten van interviewer en geïnterviewde. Bij de journaalkijker die goed naar de verbale geluidssignalen luistert, zou de informatie dus moeten overkomen. Wember toont echter aan dat beeld en geluid elkaar flink in de weg kunnen zitten. Hij introduceert in dit verband de term *schaar-effect*; wanneer we het beeld- en geluidssignaal zien als twee helften van een schaar, dan is er een situatie mogelijk waarin de schaar *open* is: beeld en geluid liggen ver uit elkaar (de tekst gaat bijvoorbeeld over het resultaat van een onderhandeling en het beeld vertoont een jongen die een molotov-cocktail gooit) en ondersteunen elkaar niet. De kijker moet zijn aandacht verdelen over beide signalen; dat nu blijft bijna onmogelijk te zijn.

Wanneer dan ook nog blijkt dat in zo'n situatie de aantrekkingskracht van het beeld (door de "Augenkitzel") het grootst is en de aandacht dus gaat naar het signaal met de minste informatieve waarde, dan is duidelijk dat van informatie-overdracht niet veel terecht komt. Sequenties waarin de schaar *dicht* is (dat wil zeggen wanneer beeld en geluid bij elkaar liggen - bijvoorbeeld bij een interview - en elkaar ondersteunen) werden veel beter onthouden; die sequenties zijn echter ver in de minderheid. Het is dan ook niet zo verwonderlijk dat uit de testen van Wember blijkt dat gemiddeld slechts 20% van de proefpersonen essentiële informatie uit informatieve programma's onthield. Toch meende 80% naar zeer informatieve en heldere programma's te hebben gekeken. Wember wijt deze discrepantie aan het schijn-informatieve karakter van de bewegende beelden.

3. De connotatieve analyse

Wemmers onderzoek heeft ons veel inzicht gegeven in de feitelijke inhoud en verhouding van de beeld- en geluidssignalen in informatieve t.v.-programma's. Wat de analyse betreft laat hij het hier echter bij en richt hij zich verder op het aangeven van verbeteringsmogelijkheden. Ook wanneer in de toekomst de adviezen van Wember hun invloed op de makers van informatieve t.v.-programma's zullen doen gelden, zijn we daarnaast nog geïnteresseerd in de vraag wat de kijkers nu *doen* met de informatie die ze voorgeschoteld krijgen. Hoewel het journaal – want ook het Nederlandse journaal vertoont de hier beschreven kenmerken zoals we aanstonds zullen zien – veelal het informatiedoel niet bereikt, hebben de vertoonde audio-visuele teksten natuurlijk wel een *werking* op de kijker. Elke kijker geeft, los van het overkomen van de informatie, een eigen zin en betekenis aan de afzonderlijke beelden en geluiden en verbindt die tot een eigen interpretatie van de audio-visuele tekst. Welke interpretaties en betekenissen een kijker vormt, hangt af van zijn referentiekader: levenservaringen, opvattingen, enzovoorts sturen de betekenisgeving. Het gaat hier dus om persoonlijke connotaties.

In Klinkenberg, Spee & Weijers (1984) geven wij het voorbeeld van een foto van een vrouw met een kaal hoofd. De persoonlijke connotaties die zo'n foto oproept, zijn bijvoorbeeld:

- dat komt door het gebruik van een geneesmiddel
 - dat is een moffenhoer
 - die vrouw heeft luizen gehad.
- Naast dit soort persoonlijke connotaties zijn er beelden en geluiden die bij meerdere mensen dezelfde connotaties oproepen; het gaat dan om een collectieve of conventionele connotatie. In het geval van de zojuist geschetste foto zal dat bijvoorbeeld gelden voor de connotatie 'moffenhoer': vanuit de geschiedenislessen of de algemene ontwikkeling kennen veel mensen het lot van vrouwen die met de Duitsers omgingen. Het journaal is zelf ook verantwoordelijk voor het scheppen van dergelijke conventies: wanneer er internationaal overleg plaatsvindt zal in het journaal het beeld te zien zijn van hooggeplaatsten die in limousines komen aanrijden en, geflankeerd door een erewacht, begroet worden door de gastheer. Volgt een onderonsje op de trap, de heren (en incidenteel een al dan niet ijzeren dame) verdwijnen en de deuren gaan dicht. Door het veelvuldig gebruik van dit soort beelden worden ze voor de meeste kijkers synoniem met: overleg op hoog niveau en crisis-situatie. Ook de klagende boer kent zijn eigen beelden: zomer, herfst, winter, lente; om de zoveel maanden verschijnt de in de blubber of het stof van zijn land staande boer om te klagen over droogte of wateroverlast.

Onlangs gaf H.J.A. Hofland in het VPRO-programma *Welingelichte Krinogen* een aardige illustratie van een ander ritueel: hij meldde met genoegen bij het journaal naar de tweede warmste dag van het jaar gekeken te hebben. Het feit dat die er in woord en beeld precies hetzelfde uitzag als de eerste warmste dag, noemde hij geruststellend: wat er in de wereld ook gebeurt, Nederland

De vaste opeenvolging van beelden neemt de vorm aan van een ritueel. Het opvallende is dat die ritualisering vooral plaats vindt in het beeld; sommige beeldsequenties maken in het geheel niet de indruk op de actualiteit te slaan, maar alleen te zeggen: dit is een internationale conferentie, dit is de derde wereld, enzovoort. De actuele aanleiding en inhoud van het bericht zitten geheel in de tekst. *De interpretatie van het bericht wordt echter zowel gestoord als gestuurd* door het oogstrelende beeld. We komen daar in de analyse van het journaalfragment nog op terug. Het journaal zelf heeft natuurlijk ook veel van een ritueel: elke avond speelt zich dezelfde opeenvolging van begintune, korte inhoud, lange hoofdonderwerpen, korte (veelal sportieve of culturele) onderwerpen, het weer, eind-tune af in hetzelfde decor.

Barthes (1975) spreekt in dit verband wel van tweede-orde-tekens: connotaties zijn gerelateerd aan *mythen*, levenswijsheden die in onze cultuur een dominante rol spelen. Dergelijke culturele waarden liggen vaak opgeslagen in wijsheden als: als je voor een dubbeltje geboren bent, word je nooit een kwartje; de mens wikt, god beschikt; het is beter te geven dan te nemen; en dergelijke. In de media wordt ook gerefereerd aan die algemene culturele waarden, die mythen. Barthes zelf wijst op het voorbeeld van de auto, die verwijst naar *de mythe van de vrijheid*, je eigen baas zijn. Denk bijvoorbeeld in dit verband aan de televisiereclamespot voor de Fiat Panda.

T.v.-series als Dallas en Dynasty geven de mythe van de ware liefde en de mythe van de rijkdom nieuwe vorm. In het journaal vindt bijvoorbeeld mythologisering plaats rond de persoon van de koningin: de mythe van de eenvoudige, temidden van haar volk levende vorstin wordt gevoed door de manier waarop werkbezoeken, ontvangsten en dergelijke in beeld worden gebracht. Tenslotte is het ritueel van het journaal zelf ook gerelateerd aan een mythe, namelijk die van de objectieve informatie: afstandelijke presentatie in standaard-nederlands, informerende in plaats van kritische interviews (lieft met hoor en wederhoor); het journaal ademt objectiviteit en betrouwbaarheid uit.

4. Het journaalitem over de Berlijnse muur

Hoe is het nu gesteld met de beeld-tekstverhouding in het journaalitem over de Berlijnse muur? We kozen voor de volgende werkwijze in de beschrijving. We noteerden de letterlijk gesproken tekst en een korte beschrijving van de beelden daarnaast. We ordenden de tekst daarbij volgens de beeldovergangen bij de sequentiëwisselingen (zie bijlage 1). Dat wil zeggen dat we een beeldovergang beschouwden als een caesuur in de tekst. Wij analyseren op twee niveaus, eerst op het denotatieve. Wij stellen de vraag: wat zegt de tekst en wat laat het beeld zien en sluiten deze twee informatiestromen op elkaar aan of niet. Anders geformuleerd: wij passen *Wemmers analyse-methode* toe. Daarna analyseren wij op het connotatieve niveau, waarbij speciaal de algemene connotaties, de mythen, onze aandacht krijgen.

De denotatieve analyse

Op enkele³ plaatsen in het item lopen tekst en beeld op een opvallende manier niet parallel. Neem regel 20 t/m 39 wat betreft de vraag: welke informatie geven tekst- en beeldlaag?

Tekst: – een vermeende aanval is nog steeds het argument voor de bouw van de Berlijnse muur

– de muur dient om leegloop tegen te gaan

– archiefbeelden van vluchtende grenswachten

Tekst: – aan Oostberlijnse kant: mijnenvelden

Beeld: – mijnenvelden; grenswachten met verrekijker

Tekst: – aan Westberlijnse kant: kranseleggingen

Beeld: – mijnenvelden; grenswachten met verrekijker

Bekijken we nu regel 40 t/m 53 wat betreft de vraag: welke informatie geven tekst- en beeldlaag?

Tekst: – de problemen van de Sovjet-Unie

– de campagne; het verwijt van revanchisme; enz.

Beeld: – kranseleggingen in West-Berlijn bij een standbeeld met het opschrift: "Voor de slachtoffers van het Stalinisme".

Volgens de theorie van Wember is hier in minstens drie gevallen de schaar open. In schema kan dat als volgt weergegeven worden:

<i>Beeld</i>	<i>Tekst</i>
vluchtende grenswacht	vermeende aanval
mijnenvelden	kranseleggingen in West-Berlijn
kranseleggingen in West-Berlijn	campagne van de Sovjet-Unie

De informatie uit de tekst zal hier niet goed overkomen: de beelden zitten als het ware in de weg. Dat lijkt een juiste conclusie. Maar het item brengt wel duidelijk andere informatie over op de kijker en wel via de beeldlaag.

Connotatieve analyse

Wij analyseren nu regel 20 t/m 53 op het niveau van de algemene connotaties, op wat Barthes de mythen noemt, de geaccepteerde waarden in onze samenleving. De beelden die bij de tekst worden gemonteerd bevatten een dergelijke mythe, namelijk de mythe van de vrijheid in onze westerse maatschappij: – de Berlijnse muur is het symbool van de scheiding van twee ideologieën.

De vluchtende grensoldaten en de spiedende grenswachten bij de mijnenvelden ondersteunen dat idee. Ook het shot vanuit de lucht, met de muur als scheidingslijn tussen twee systemen, werkt ondersteunend. De afwisseling van zwart-wit (archiefbeelden) en kleur lijken te zeggen: toen en nu en wellicht altijd een ideologische grens.

– de kranselegging wordt gefilmd bij het monument voor de slachtoffers van het Stalinisme: het symbool van nietsontziende ideologiedwang en onderdrukking. De camera zoomt zelfs extra in op deze tekst.

5. Conclusie

Op het eerste analyseniveau constateerden wij dat tekst en beeld uit elkaar lopen, waardoor de informatie-overdracht volgens Wember bemoeilijkt wordt. Bij analyse op het tweede niveau blijkt dat op dezelfde plaatsen waar tekst en beeld uit elkaar lopen wel degelijk zeer indringende informatie gegeven wordt, maar van een *andere* inhoud. Door de kracht van de algemene connotatie van beelden van de Muur en het Stalinisme wordt de interpretatie van het item in een anti-oostblokkrichting gestuurd, waardoor een essentieel deel van de verbale informatie, namelijk de verzoenende toon aan Oostberlijnse zijde, volkomen verloren gaat.

Noten

1. De letterlijke weergave van de gesproken tekst en een korte beschrijving van de daarbij vertoonde beelden treft u aan in bijlage 1.
2. Zie Bardoel (1981: 75 vv).
3. Binnen dit kort bestek kunnen wij slechts de belangrijkste plaatsen uit dit item analyseren.

Literatuur

- Bardoel, J.
1981 'T.v.-informatie'. In: J. Bardoel en J. Bierhoff, *Media in Nederland* (deel 1). Amsterdam.
Barthes, R.
1975 *Mythologieën*. Amsterdam.
Klinkenberg, S., W. Spee en A. Weijers
1984 *Massamedia en taalonderwijs*. Groningen (DCN-cahier 14).
Wember, B.
1976 *Wie informeert das Fernsehen?* München.

BIJLAGE

Journaalitem Berlijnse muur NOS-journaal (20.00 uur) 13 aug. 1984

Tekst

- 1 Vandaag is het 23 jaar geleden dat de Berlijnse muur werd gebouwd. Dat feit wordt in beide Duitslanden herdacht. Opvallend daarbij is de verzoenende toon van de DDR. In Oost-Duitsland wordt wel gewezen op de historische noodzaak van de muur, maar rechtstreekse aanvallen op Het Westen blijven achterwege.
- 5

Beeld

Nieuwslezer, op achtergrond foto van huis met ervoor de muur, genomen vanuit de Westberlijnse zijde.

- 10 In het officiële dagblad van de Oost-duitse C.P. "Neues Deutschland" staat vandaag een artikel van de industrie-arbeider Alfred Schröder. Hij vertelt hoe hij als reservist in de vroege ochtend van 13 augustus 1961 de straten van Oost-Berlijn moest afzetten. Het Westen bereidde een aanval voor om de jonge Duitse Democratische Republiek te vernietigen, schrijft Schröder.
- 15

- 20 Vandaag precies 23 jaar later geldt in de DDR een vermeende westelijke aanval nog steeds als het officiële argument voor de bouw van de muur die op die dag begon. Daarmee werd in werkelijkheid voorkomen dat het land leegliep.
- 25

Aan de Oostberlijnse kant van de muur vindt men mijnenvelden. Aan de West-berlijnse zijde werden vandaag k-ransen gelegd door autoriteiten.

- 30 Over de muur heen vinden de laatste maanden grote politieke activiteiten plaats. Dit hangt samen met het bezoek, eind september, van de DDR-leider Erich Honecker.
- 35

Voor het eerst sinds het bestaan van de beide Duitse staten gaat een Oostduitse leider naar West-Duitsland. Na 23 jaar is er sprake van een nog niet vertoende toenadering.

Correspondent met op achtergrond "Neues Deutschland": het artikel van Schröder. De kop luidt: "Für Friede und Sozialismus: So wie damals, so auch heute". Foto van Schröder.

In zwart-wit. Archiefbeelden. Patrouillerende Oostduitse grenswachten. De vlucht van een van hen. Een achterblijver raapt zijn wapen op.

Mijnenvelden aan de Oost-berlijnse kant.

Oost-Berlijn vanuit de lucht gezien.

Close-up van Honecker.

- 40 En juist met dat feit heeft de leidende natie in het oostblok, de Sovjet Unie, het moeilijk. Al wekenlang voert de Sovjetpers een campagne tegen wat het noemt: het Westduits revanchisme: het streven het verlies van de Tweede Wereldoorlog ongedaan te maken en de beide Duitse staten weer te verenigen.
- 45

Honecker, zo wordt het in de Sovjetpers voorgesteld, wordt over de grens gelokt, met als doel hem in te zetten voor het plan veranderingen aan te brengen in de scheidslijnen die na de oorlog door Europa werden getrokken.

- 55 De waarschuwing aan Bonn is dus in feite gericht aan de DDR-leiding: Pas op, ga niet te ver. In de Bondsrepubliek vreest men dat DDR-leider Honecker het zich wellicht nog niet kan permitteren om over de muur heen naar Het Westen te vliegen.
- 60

De meeste politici in Bonn bijten op het puntje van hun tong en reageren onderkoeld op de scheldkannonade uit Moskou. Alleen bondskanselier Kohl viel dit weekinde even uit die rol. Het sprak geïrriteerd van: onzinnige propaganda. Het wachten is nu op een nieuwe reactie uit Moskou.

- 70 En ook op deze 23e verjaardag van de Berlijnse muur zijn er Oost-Europeanen naar de Bondsrepubliek gevluht. Het waren er vijf: drie Oostduitser, een Tsjech en een Rus.

Close-up monument: Slachtoffers Stalinisme.

Correspondent, idem als boven in regel 10.

Nieuwslezer idem zoals in regel 1.